

AZERBAJCANLI ÜNLÜ ŞAİR NİZAMİ GENCEVİ'NİN ESERLERİNDE İDEAL DEVLET VE ADİL DEVLET BAŞÇISI

Anahtar Kelimeler: Nizami Gencevi, adalet, devlet, hükümdar

Giriş

Nizami Gencevi 1141 yılında Azerbaycan'ın kadim şehirlerinden Gence'de doğmuş, ortaya koyduğu şiirlerle bu şehirde yaşamış ve yine bu şehirde 1209'da vefat etmiştir. Şair ve mütefekkir Nizami'nin asıl adı İl'yasdır. O'nun ilme, sanata olan güçlü ilgisi neticesinde muhtelif ilim sahalarında (felsefe, astronomi, tıp, geometri...) dünya medeniyeti esasen Yunan, Arap, Fars aynı zamanda Kafkas halklarının tarihi ile de uğraşmıştır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, şair ve filozof Nizami Fars kökenli değildir. Nizami'nin şiirlerini Farsça yazdığı için "İranlı bir şair" olarak kabul edilmesi çok yanlıştır. Azerbaycanlı yazar ve devlet adamı (Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı) Mehmet Emin Resulzade'nin yazdığı Nizami Gencevi ile ilgili kitapta⁶ ve benzeri kaynaklarda, Nizami'nin kesinlikle Türk ve Azerbaycanlı şair olduğunu şüphe götürmez bir gerçektir. Türkiye'de bazı Türk Edebiyat Tarihi yazarları Nizami'yi "İranlı" gibi göstermeleri büyük bir hatadır. Nizami'yi İran şairi gösterenlerin dayandıkları hiçbir mesnet yoktur.

İranlı Firdevsi'ye karşılık Nizami, kaynağı İslamiyet olan insan ve adalet sevgisine açık, müsamahakâr bir dünya görüşünü edebiyata getirdi. Nizami; insanın cemiyete yönelmesi ve böylece cemiyetin yanlış yönlerini tenkit ederek, idealize ettiği bir dünyayı ve tipleri canlandırabilirdi. İnsana psikolojik bir varlık, ictimai bir varlık olarak bakabilirdi ve böyle değerlendirdi.

Nizami Gencevi'den Beşlik
"Tasarladım ben evvelce MAHZEN'i
Tutmadı gevşeklik bu işte beni.
Bu suretle yağlı, tatlı topladım,
HÜSREV-ŞİRİN destanına başladım.
Bundan sonra, bir başka perde açtım,
LEYLA-MECNUN sevdasına ulaştım.
Bu kısıseyi bitirmiş oldum; hemen
YEDİ GÜZEL sarayına çektim yügen
Şimdi şiirin ben girdim meydanına,
Davul vurdum İSKENDER'İN NAMINA."⁷

Adalet üzerine kurulmuş devleti idealize eden Nizami, bu idealini Türk devleti tipinde buluyor. Nitekim didaktik eseri olan "Mahzen-ül Esrar" da, zulme uğramış ihtiyar bir kadının ağzıyla, Büyük Selçuklular da Sultan Sencer'e hitapla:

⁶Azerbaycan Şairi Nizami, M.Emin Resulzade, Bükreş, 11 Ekim 1941,MEB Basımevi, Ankara, 1951

² Mahzen-i Esrar, Nizami, Çev:M.N.Gençosman, M.E.B.Ya., İst., 1993.

³Hüsrü ve Şirin, Nizami, MEB Ya., Çev:S.Sevsevil, İst., 1994.

“Mademki adaletsizliğe tahammül ediyorsun, demek ki Türk değilsin” der.

“İskendername” Azerbaycan Atabeklerinden Nusreddin Ebu-Bekir Muhammed adına yazılmıştır.⁸

Nizami, İskendername’de sanatını kullanmış, Mesela İskender’i, bir Müslüman gibi, “Kabetullah”ı ziyarete götürmüştür. Fütuhatçı ve ıslahatçı bir kahraman ait tarihi destan olmasına rağmen, “İskendername”de Nizami’nin lirik cephesi epik cephesine hâkimdir. İskender’in herhangi askeri ve siyasi zaferi bile mutlaka gönüle ait bir aşkın zaferi bir düğünle tamamlamıştır. İskender bir hükümdar, bir İmparator, bir hâkim olduğu kadar da bir âşiktir.

“Bulmak isterdi İskender dirilik çeşmesini
Ta ki defeyliye korkunç ölümün gelmesini.
Bu niyetle o bütün âlemi gezdi, taradı,
Yaptı Zulmat’e sefer gerçi, fakat boş aradı.
Ölmemezlik suyunu bulmadı geçti, gitti...
Gönlünün arzusunu şimdi o ancak itti!”⁹

Devlet

Devlet kurmak, sosyal hayatın bir icabı ve insanlar için tabii bir zarurettir.¹⁰

Millet vicdanının hâkim olmadığı devletlerle istilacı güçlerin pek farkı yoktur. Belki bunun için Montesquieu “az gelişmiş ülkeler, ordularının işgali altındadır”¹¹ demiştir. Çünkü geri kalmış milletlerin devletleri, kuvvetli devletlerin koltuğuna sığınmak mecburiyetini hissederler; bunun hazmedemeyen kendi milletlerini de orduları pençelerine alırlar. Devleti oluşturan önemli unsurlardan biri de kuvvettir.

Kutadgu Bilig’de “yaban eşeğini alt etmek için aslan olmak gerek” gibi deyişlerle devletin gücüne işaret etmiştir. Bu güç zarara uğrarsa, kargaşa, anarşi kaçınılmaz hale gelir. Devletin mihrakını oluşturan güç kanun hâkimiyetiyle meşruiyet kazanır. “Devletler küfürle değil, zulümle yıkılır” Adaletten yoksun olan şefkatin en büyük zulüm olacağını unutmamak lazımdır. Çünkü o zaman birine müşfik davranırken, diğer mazlumun hakkı katledilir.¹²

Filozof Kant: “Devlet, hukuk kuralları altında yaşayan insanların vücuda getirdiği birliktir.” Gazaliye göre; siyasi düzen, içtimai düzenden hemen sonra gelir. İnsanın tek başına dinden ve cemaatten uzak olarak maddi ve manevi saadetini temin etmesi mümkün değildir.¹³

İbni Haldun’da devletlerin ömrü, en uzun insan ömrü olan 120 yıllı kayıtlanırken, Gazali’de ise, ahlaki ve insani faziletlerin devamına bağlı kılınmıştır. Âlimlerin bozulması hükümdarın bozulmasını, hükümdarın bozulması ise halkın bozulmasını yol acar.¹⁴

⁸ Leyla ile Mecnun, Nizami, Çev:Ali Nihat Tarlan, M.E.B.Ya., İst., 1989.

⁵İbni Haldun, Mukaddime, I, Şark İslam Klasikleri, Çev:Z.Kadiri Ugan, MEB Ya.,İst.1990,s.129

⁶Bertrand Jouvenel, İktidarın Temelleri,Çev:N.Muallimoğlu,Birleşik Ya., İst.,1997

⁷Kutadgu Bilig, Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı:1, İstanbul,1947.

⁸Çağıl, Orhan Münir, Immanuel Kant, Devletin ve Dev. Münasebet Esasları, s.6

⁹Dr.M.Niyazi Özdemir, Devlet, Marifet Ya., İst.,1992

¹⁰Dr.Fahrettin Korkmaz, Gazali’de Devlet, Türkiye Diyanet Vakfı Ya., Ankara,1995

Dünyayı ayakta tutan dört unsur biri olan siyaset olduğuna dikkat çeken Gazali, siyasetin, din ve ahlakın zorunlu bir uzantısı olarak ortaya çıktığını: hayatın müşahhas şartlarına adapte edilen bir davranış sanatı olduğunu beyan etmektedir.¹⁵

Şair ve filozof Nizami Gencevi devletin önemine binaen konu üzerinde kafa yormuştur. Nizami, adil hükümdarla, adil bir şekilde muamele ettiğinde devletin sürekli olacağına işaret etmiştir.

Hükümdara yol gösteren mütefekkir

Nizami, hitap ettiği hükümdarlara rehberlik yapan bir mütefekkiridir. Mesela İskenderin yanında Aristo (Aristotalis) gibi filozof bir vezir olduğunu kaydederek, dünyada muvaffak olmuş padişahları, genel olarak, gözden geçirmiş, bütün bunların yanında birer akıllı vezir bulunduğunu işaret etmiştir. Selçuklu Melik-Şah, Gazneli Mahmut, Sasani Enuşirvan gibi...

Nizami'ye göre, bir padişahın yanılmak ve sözün manevi manasıyla, sarsılmak hakkı yoktur. Bunun için de yanında akıl, tedbir, rey ve vicdan sahibi bir vezire muhtaçtır. Herkesin ayağı kayabilir, fakat padişahın kaymamalıdır: yoksa, devletin başı döner.

Sasani Padişahı Hörmüz, gözünün bebeği biricik oğlu Husrev'i, nispeten önemsiz bir suç için, adalet yerini bulsun ve başkalarına ibret olsun diye şiddetle cezalandırmıştır. Bu olayı hatırlatan, Nizami, ansızın denecek bir şekilde, sözünü, tarihteki Mecusilik durumundan, zamanındaki Müslümanlık gerçeğine çevirir; devrindeki adaletsizliğe, "bin masumun canı yakılırken, bir hırsızın burnu kanamadığına" yanar, eski devirdeki "Gebirliğe" gıpta etmiştir. "Onlar gebir idi; biz Müslümanız. Gebirlik (Gavurluk, Küffar) o ise Müslümanlık hangisidir?!.." diye kinayetin yaman vuran taşını çağının adaletten sapmış suratına fırlatmıştır.¹⁶

Devlette zulüm haramdır

Adalet, Nizami Gencevi'nin, Tanrısına taptığı ve kutsadığı bir idealdir. Bu idealinin gerçekleşmesini ister. Bir gün gerçekleşeceğine de inanır. İnanıldığı bu idealin O, "geçmişteki örneğini" şiirleştirmiştir. "İskender'in idaresi" bu şiirleştirilmiş geçmişten bir örnektir. Adalet idealini Nizami, "Türk devleti" şeklinde tasavvur eder" ve "âdil olmayan, Türk de olamaz!" demiştir.

"Dininde devletin zulüm haramdır,
Zalimlere devlet candan düşmandır.
Samanlığa eşek düşüyse nagah,
Dimen yazık eşek, samana eyvah!"¹⁷

Nizami için şuurlu insan cemiyetinde, asıl olan, içtimai ahenk ile adalettir. Devlet, temsil ettiği cemiyeti birbirini yiyen düşman zümrelerin yırtıcılığına terk etmemek görevindedir. Onun en büyük işi-varlığının hikmeti- asayişini temin etmek ve adaleti yaymaktır.

Nizamiye göre, devlet anlamı ile zulüm anlamı bir arada gelemmez. Devlet başına geçmiş zalim hükümdarı, Şair, "samanlığa girmiş eşeğe" benzetiyor ve "eşeğe değil, samanlığa yazık" diyor.

İdeal devlette, tedbirli hükümdar bütün işleri işten anlayan bilginlere verir; İskender böyle yapmıştır: Bilgin yardımcılarının yardımıyla, devlet, yaşlıların tecrübeleriyle, gençlerin güçlerini birleştirerek yürür. Kafatasındaki beyin gövdenin bütün uzuvlarını idare etmekte ne gibi bir durumda ise, devlet reisi de onun gibidir. "el, ayağın çalışmasından memnun değilse, sorumlusu baştır".

¹⁶Resulzade, Mehmet Emin, Azerbaycan Şairi Nizami, Türk Dünyası Arş. Va. Ya., Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1951.

¹⁷Nizami, Hüsrev ile Şirin, Tercüme: Sabri Sevsevil, MEB Ya., İst., 1994

Fert devlete karşı muayyen vazifelerle mükelleftir. Fakat fert, bir devlette sırf vazife taşımakla mükellef değil, bir takım haklara da maliktir. Padişahlara hitap eden Şair “hiçbir ferde cebbarlık ve gururla bakma, o da kendisince muhteşemdir!” “Padişahın asıl düşmanı zulüm işleyen, adaletsiz memurlardır; halk zulüm yaptırandan döner”.

Bir memleketin bayındırlığı, Nizami’ye göre, hükümdarının iyi niyetiyle sıkı surette bağlıdır: “Padişahın niyeti iyi olursa, çillerde gül-dilen yerine mücevher biter. Niyeti kötü olan ağacın budağı kurur, iyi niyetli padişah etrafına bolluk saçar. Memleketteki genişlikler ile bolluklar padişahın iyiliğinden bahsederler!”

Devletin adalet yaymak vazifesinde bir müessese olduğu fikrini telkin etmek için, Sanatkâr, “Heft-Peyker” gibi ince düşünülmüş koca bir manzume yazmıştır. “Bir padişah veya bir devlet reisi sürüden sorumlu bir çoban değil, bundan daha fazla, sürünün selametinden sorumlu bir köpektir. Bu vazifesini unutarak, keyfe dalan ve idareyi zalimlere bırakan hükümdarlarla hikâyedeki, ‘kancık kurtla çiftleşen köpek’ arasında hiçbir fark yoktur.

Devlet adil olmalıdır. Nizami bu fikirlerini sadece teoride değil, pratikte uygulanması için yaşadığı dönemdeki padişahlara öğütlerde bulunmuş ve yol göstermiştir. Asrının padişahına, “dünya hiçbir padişaha kalmamış, sana da kalmayacak. Cihanda baki kalabilmek için, cihana faydalı ol” tavsiyesinde bulunuyor. Padişahı, “ayık” olmaya davet eden, Nizami, “mazeret getiren düşmana inanma, kapından kov” demiştir.

Nizami’ye göre iktidar ile temkin birbirini tamamlayan şeylerdir. Devlet idaresinde, Nizami, müşavereye taraftardır: “Padişah’a rey ve fikir sahibi olduğun malumsa da, başkalarına rey erini dahi ihmal etme. Kimseye, sınımadan, yüz ver, kalbinde yeri olmayanlara güvenme. Adalet arayanların cevaplarını ancak doğru sözlü adamlar vasıtasıyla gönder, sözünü tut ki, herkes sana güvensin. Düşmanı küçük görmemek; düşmanlara karşı amansız, dostlara karşı da vefalı olmak, devlet adamlarının, bilhassa, dikkat edecekleri bir fazilettir. Vuracağını kökünden vur, tutacağını da düşürme!”¹⁸

İdeal ve adil devlet adamı

Milletlerin hayatında devlet adamlarının önemi çok büyüktür. Bazen yüzyılda bir veya iki devlet adamı yetiştirmek, devamlı milyonluk ordular beslemekten daha faydalıdır.

Acemler, “Türkiye milyonluk ordu beslesin, biz yüz yılda iki devlet adamı yetiştirelim” derler. Bu söz Acem palavrası değildir. İran’ın sosyal yapısı Babil Kulesi’ni andırmaktadır. Hatta kendi nüfusları, ülke nüfusuna oranla üçte bir bile değildir. Devlet adamlığının bir vasfı da, “Benden sonra tufan olsun” dememek, kabiliyetli ve dürüst insanlara fırsat vermek, onları yetiştirmektir.¹⁹

Nizami telakkisine uyan devlet idaresini gerçekleştiren ideal hükümdar İskender’dir. İskender’in şahsında, Nizami, bilgiye, hikmete, sanata ve fikre bağlı aydın bir hükümdar görmektedir. Filozoflar, âlimler ve edipler tarafından çevrilmiş bulunan bu hükümdarın kendisi dahi karakter, cesaret ve kahramanlığıyla beraber, bilginliği, hâkimliği ve tedbirciliğiyle tanınır. Devlet işlerine ait en temel meselelerde İmparator bu meclisle müşavere yapmaktadır.

İskender, iyi bir teşkilatçıdır. Yeni nizam üzerine, mükemmel bir ordu kurmuş ve bu orduyu özel bir usul ile talim ve yeni silahlarla teçhiz etmiştir. Orduyu bizzat kendisi idare etmiştir. O, başarılı bir kumandandır. Nizami’ye göre, İskender harp için harp prensibini kökünden reddeder. O’na göre, İskender saldırma amacıyla hiçbir harp yapmamıştır.

¹⁸Gencevi,Nizami,Şark İslam Klasikleri, Hüsrev ve Şirin, MEB,Ç:S.Sevselil,İst.1994.

¹⁴Dr.M.Niyazi Özdemir, Devlet, Marifet Ya., İst.,1992

Nizami, İskender diplomasisinin başarılı temellerini anlatmaktadır. Bu diplomasinin ana hattı, gittiği memleketlerde kendine bağladığı milletlerin kalplerini kazanmaktır. Çünkü “milletlerin, daima kuvvete boyun eğmeyeceklerini” bilir. Milletlerin memleketlerini üstün kuvvetle tutmak mümkündür; fakat kalpleri kazanılmamış milletlerin sadakatları zorla kazanılamaz.

Nizami şu tespiti yapar: “Bütün milletlerin dilini tercümansız anlayacaksın, milletler de senin Rumcanı, aynı şekilde, vasıtasız anlayacaklardır!” Bu ideali gerçekleştiren İskender, dünyayı yeni baştan dolaşmış, gezdiği memleketleri bu yolla kolay ele geçirmiştir.

Nizami, büyük bir tablo yaratmıştır: İskender tablosu!... Bu, Nizami'nin kudretli eliyle işlenmiş muhteşem bir eserdir. Bu eserde O, sanatkârlığının asıl gayesi olan adalet ve sosyal fikirlerine bir yekun vurmuştur. Bu tasavvura göre: Milletler cebir ve tahakkümle değil, manevi bir otorite ile yanaşmak ve kalplerinin biricik tercümanı olan dillerini, vasıtasız olarak, anlamak gerekir!

Türk boylarının edebiyatlarında Nizami'nin günümüze kadar sürüp gelen derin ve sürekli tesiri olmuştur. Hamse, sırasıyla şu mesnevilerden oluşur: Mahzû'l-Esrar, Husrev u Şirin, Leyli u Mecnun, Heft Peyker, İskendername.²⁰

Mahzenül-Esrar, Şark edebiyatında görülen didaktik-felfesi şiirin en güzel örneklerindedir. Eserde, adalet, doğruluk, mertlik, yiğitlik, alçak gönüllülük, vs. gibi İslam ahlakının da yücelttiği beşeri değerler işlenmiştir. Yirmi makaleden oluşan eserde tarihten örnekler, manzum hikâyeler de bulunur. Makaleler ana fikir bakımından birbirleriyle alakalıdır.

İskendername, iki ayrı kitaptan oluşur: Şerefname, İkbalname. Birincisinde tarihi şahsiyet olan Makedonyalı İskender'in askeri seferlerinde, tahsil ve terbiyesinden bahsedilir. İkbalnamede “Zülkarneyn”le Makedonyalı İskender'in şahsiyeti birleştirilir; Büyük İskender ortaya çıkar. Nizami bu tarihi hadiseyi vesile bilerek idealindeki devlet düzenini, adil padişahı, ahlak anlayışını anlatır. Şairin en olgun eseri, olarak kabul edilmiştir. Eserin ikinci kısmı adeta bir “siyasetname”dir. İskender, dünyada zulmü kaldırmak, insanlığa saadete ulaştırmak gibi yüce arzularla yaşamaktadır. Kahramanlıkla manevi kudreti, kılıçla ilmi birleştirmiştir. Nizami bu kahramanını idealindeki padişah (hükümdar) olarak tahayyül eder.

İkbalname'de İskender Kuzey seferini eşit haklara sahip adil bir düzende yaşayan rahat ve mutlu insanlarla karşılaşır. Bu, dünya edebiyatında örneğini gördüğümüz ütopyik bir devlet düzenidir. Burada yalan, hile bilinmez, düşmanlık yoktur, insanlar paraya ve şöhrete düşkün değildir, uzun ömürlüdürler ve ölümlere yas tutulmaz... Bu Nizami'nin idealize ettiği dünyadır.

Mahzen-ül esrar

Nizami'nin 20 yaşında yazdığı “Peñç Genc”in il “hazinesi” teşkil eden “Mahzen-ül Esrar” kendisinden sonra gelen dört “hazine” eserden, şekil itibarıyla, bambaşkadır. Bu eser telkinci bir eserdir. O, İlahi hikmetlerin sırrına ermiş ve bunları bir “hazine” halinde “erenlere” emanet etmiştir. Bu bakımdan Mahnen'i, Celaleddin-i Rumi'nin “Mesnevi”ne benzetirler.

“Mahzen-ül Esrar” topu 20 yi bulan makalelerden ibarettir.

Birinci makale, “İnsan-i kâmil ve tarik-i dünyalık” hakkındadır. Allah'a sığınırız, Şaire göre, daima rahmette ve ihsanda oluruz.

İkinci makale, “Adalet ve insaf” hakkındadır. “Adalet akli memnun eden bir rehberdir. Memleket işleri yalnız adalet sayesinde görülür. Yurt ancak onunla mamur olur.”

¹⁵Dr.Akpınar, Yavuz, Azeri Edebiyatı Araştırmaları, Dergah Ya., İst., Haziran, 1994, s.467.

Dördüncü makale, “Padişahın tebaya karşı vazifesi” hakkındadır. Dünyanın esası adaletsizlik üzerine kurulmuşsa da, dünyayı idare etmenin şartı adalettir. Kim bu “evde” bir gece adalet işleyebildi ise, kendi yarınının evini yaptı, demektir.

Ondördüncü makalede, “Adaletseverlik ve doğru sözlülük” hakkından söz ediliyor. Burada Nizami bir insanı adalet severliği teşvik ediyor. Yurttaşlığın vazifesi zulme ve haksızlığa karşı gelmek ve doğruyu cesaretle söylemektir. Kişinin asıl silahı doğruluktur. “Eğrilikten hüsrana, doğruluktan ise selamete ve ihsana” gelir.

Padişah tebaaya karşı vazifesine ait makaleye şu hikâye eklenmiştir: Büyük Selçuklulardan Sultan Sencer’in önüne zulüm uğramış ihtiyar bir kadın çıkarır, demiştir ki:

“Türklerin çün yükseldi devletleri,
Adaletten süslendi hep illeri;
Mademki sen zulme amil olursun
Bir Türk değil, çapulcu bir Hindusun.”²¹

Leyla ile Mecnun

“Leyla ve Mecnun” manzumesinin mukaddimesinde, mesela, Şirvanşah Ahsitan’a hitapla “kendisinden, birkaç öğüt dinlemesini” rica mukaddimesiyle, “kudretli ol, fakat temkinini elden bırakma! Mey iç, fakat sarhoş olma” İkiyüzlüleri yanına sokma! Halkın itimadını kazanmak için, sözünü tut! Kalbinde yeri olmayanlara inanma! Düşmanını küçük görme! Vuracağını kökünden vur, tutacağını düşürme!” gibi öğütlerde bulunuyor.

Nizami, padişahı denize benzetirken, ona varan kendisini nehre eş tutmaktadır. Padişahın bağı “cennet” ise, o da bir “cennet kuşu” dur. Öteki cihanın ise, beriki de sözün sultanıdır. O savaş meydanının pehlivanı ise, bu da mana ve sözün kahramanıdır.

Nizami’den örnek bir adalet hikâyesi: Bir padişahın yırtıcı köpekleri varmış. Cezalandırmak istediği kabahatlıları bunlara atırır, parçalattırır. Genç ve akıllı nedim, günün birinde, bu padişahın kendisini dahi köpeklere attırması ihtimalini düşünerek, tedbirli davranmış; köpeklere bakan memurla dostluk yapmış ve onun müsaadesiyle, her gün köpeklere yal vermeği adet edinmiş.

Günün birinde, aksi bir saatte, hiçbir sebeple, padişahın kızgınlığını tutmuş; nedime hiddetlenmiş ve hemen köpeklere atılmasını emretmiştir.

Kızgınlığı geçince, yaptığına pişman olan padişah, köpeklerin memurunu çağırarak zavallı nedimin halini sormuştur. Memur, padişahı köpeklerin bulunduğu yere getirmiş; ne görse beğenirsiniz: Nedim yırtıcı köpeklerin arasında tam bir emniyet içinde, sap-sağlam oturmuş, hayvanlarla şakalaşıyor.

Padişah, hemen Nedim’i huzuruna çağırır.

- Bu ne mucize!?

- Padişahım, neden mucize olsun!? Bunda hayret edilecek bir cihet yoktur. Hayvanlar insanlardan daha hassas ve daha hakşinastırlar. Senelerdir sana sadakatle kulluk ettim. Hiçten bir şey için, her şeyi unuttun ve hemen katlime ferman verdin. Hâlbuki bu vahşi köpekler arada-sırada kendilerine etmiş olduğum iyiliği unutmadılar, gördüğün gibi, canıma kıymadılar.²²

²¹Mahzen-i Esrar, Nizami, Çev:M.N.Gençosman, M.E.B.Ya., İst., 1993.

¹⁷Leyla ile Mecnun, Nizami, Çev:Ali Nihat Tarlan, M.E.B.Ya., İst., 1989.

Şagirdlerle yapılan experiment çalışması ve neticeler!

Nizami'nin Hüsrev ve Şirin eserinde hükümdar obrazını Bakü Türk Anadolu Lisesi X. sınıfta okuyan şagirdlere nice tesir ettiğini yoklamak için experiment maksadıyla aşağıdaki sualları tertip ettik.

- 1.Hürmüz Hüsrev'i niçin cezalandır mıştır?
- 2.Hürmüz'ün Hüsrev'i cezalandırma hareketini nice karşılıyorsunuz?
- 3.Hüsrev'in bağışlanmasını kimler xayş etti?
- 4.Hüsrev aksakalların dediğinden ne netice çıkarttı?
- 5.Hürmüz oğlunu cezalandırmakta düzgün mü hareket etmişti?

Hemin sualların esasında şagirdlere sorgu verakası paylanmış, sorgu verakaları nazardan geçirilmiş ve netice umumileştirilmiştir.

Alınan netice grafik şekilde aşağıdaki gibi göstermek olar.

Bakü Türk Anadolu Lisesinde Hüsrev ve Şirin eseri baresinde yapılan experiment çizelgesi(grafikası)

Mekteb: Bakü Türk Anadolu Lisesi	Şagirdlerin sayısı:	Suallara alınan cevaplar		
		Tam cevap	Yarımcıl cevap	Cevap yok
1.Sual	25	15	5	5
2.Sual	25	16	4	4
3.Sual	25	17	5	3
4.Sual	25	12	7	6
5.Sual	25	14	9	2

ÇİZELGE (ÇETVEL):1

Yukarıdaki cetvelde aydın olur ki, şagirdlerin büyük ekseriyeti Hürmüz'ün hükümdarın oğluna verdiği cezanın düzgün hesap edir. Mesala şagirdlerden Elşan 1. Sorumuza şöyle cevap verir:”Devleti idare eden insanlar her zaman cemiyete örnek olmalıdır. Adalet sadece halk için değil hükümdar için de geçerlidir. Kötülüğü kim yaparsa yapsın mutlaka cezalandırılmalıdır ki, kötülük yapmak niyetinde olanlara büyük ders olsun.”

Şagirdlerden Elnur 5. Suallımıza verdiği cevap oldukça maraklıdır;” Padişahın tebaya karşı vazifesi adil olmasıyla bağlıdır. Dünyayı idare etmenin esası ve şartı adalettir. Kim bu “evde” bir gece adalet işleyebildi ise, kendi yarınının evini yaptı, demektir.”

Bu denemelerden aydın olur ki, Hürmüz'ün oğlu Hüsrev'i cezalandırması adaletli hesap edilir. Hüsrev'in hareketleriyse düzgün hesap edilmir. Ona görede şagirdler düzgün netice çıkarırlar ki, başkasını narahat etmek olmaz.

Yine aydın olur ki; “Adalet severlik ve doğru sözlülük” mutlaka şarttır. Yurттаşlığın vazifesi zulme ve haksızlığa karşı gelmek ve doğruyu cesaretle söylemektir. Kişinin asıl silahı doğruluktur. “Eğrilikten hüsrana, doğruluktan ise selamete ve ihsana” gelir...

Sonuç

Azerbaycanlı ünlü şair Nizami Gencevi'nin eserlerinde ideal devlet ve adil devlet başçısı örnekleri vardır. Yukarıdaki örneklerden anlaşılıyor ki, hükümdar adaletli olursa ülkede huzur ve güven olur. Ayırım ve kayırma olursa ülkede huzur ve sükün bozulur. Kargaşa ülkeye hâkim olur. O zaman halk kimin yanında yer alacağını şaşırır. Bu nedenle ülke yönetiminde adalet esastır.

Padişahın, hükümdarın ve devlet başkasının yanında bulunan şair ve yazarlar yer yer bu konuya gereken önemi vermişler ve hükümdarların adaletli olması için elden ne geliyorsa

yapmışlardır. Bunun yanında sırf devlet başkanına yaranmak için söz söyleyen filozof yazar ve şairler de var olmuştur. Bu çalışmada bu ölçünün bazı özelliklerini edebi kaynaklara dayanarak vermeye çalıştım.

Başarılı hükümdar, devlet adamı ülkesinin sulhu ve selameti için var güçleriyle çalışmışlardır. Halkının mutluluğu, refahı için sayısız fedakârlıkta bulunmaktan çekinmemişlerdir. Bu nedenle böyle hükümdarlar kendi milletlerinin örnek şahsiyetleri olduğu gibi başka toplumlar içinde örnek birer numune olmuşlardır. Geçmişini, kültür ve edebiyatını okuyarak, gelecekle ilgili tedbirler almak hükümdarların vazifesidir.

Günümüzde milletimize yön veren hükümdarları, başçıları orta mektepte çocuklarımıza anlatmamız önemli görevlerimizden biridir. İstikbale hazırlanan gençlere kültür, edebiyat ve geçmişimizi tanıtmak üzerimize düşen vecibedir. Milletler kendi öz değerlerini iyi anlayıp öğrenirlerse istikbal için geçmişte ki hatalara düşmezler. Nizami Gencevi eserlerinde devlet, adalet ve adil devlet başkanı portesini açıkça ortaya koymuştur.

Eğitim ve öğretimde adalet, devlet ve devlet başkanı gibi önemli kavramları doğru ve düzgün bir şekilde öğrencileri öğretilirse, gelecek nesil oluşturacağı dünyaya düzgün bir yerden bakmış olur. Bunun için Türkiye’de ortaöğretimde Nizami Gencevi’nin kitapları müfredatta yer almalı ve okutulmalıdır. Nizami Gencevi’nin eserlerini tahlil ederek; adalet, devlet ve devlet başkanı modelini örneklerle vurgulamaya çalıştım. Eğitim eksenli Nizami öğretisi günümüz içinde geçerliliğini ve tazeliğini koruduğunu eserlerini analiz ettikçe daha net görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Mahzen-i Esrar, Nizami, Çev:M.N.Gençosman, M.E.B.Ya., İst., 1993.
2. Hüsrev ve Şirin, Nizami, MEB Ya., Çev:S.Sevsevil, İst., 1994.
3. Leyla ile Mecnun, Nizami, Çev:Ali Nihat Tarlan, M.E.B.Ya., İst., 1989.
4. Azerbaycan Şairi Nizami, M.Emin Resulzade, Bükreş, 11 Ekim 1941,MEB Basımevi, Ankara, 1951
5. Dr.Akpınar, Yavuz, Azeri Edebiyatı Araştırmaları, Dergah Ya., İst., Haziran, 1994, s.467.
6. W.Barthold, “İslam Medeniyetler Tarihi”, İstanbul, 1940, s.71
7. Resulzade, Mehmet Emin, Azerbaycan Şairi Nizami, Türk Dünyası Arş.Va.Ya., Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1951.
8. Gencevi, Nizami, Şark İslam Klasikleri, Hüsrev ve Şirin, MEB,Ç:S.Sevselil,İst.1994
9. Azerbaycan Sovet ensiplopediyası, c: VII, Bakü, 1983
10. Azerbaycan SSR Elmler Akedemisyası Elyazmaları Fondu. A.Sur; Türk Edebiyatı Tarihi, FR-976 (3576), FR-67 (3579), FR-544 (3577)
11. Cenubi Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası,c.II,Elm Neşri., s.161,Bakü,1983
12. Banarlı, Nihat Sami: Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, MEB Ya., İst., 1983
13. Kabaklı, Ahmet: Türk Edebiyatı Tarihi, Ak Yayınevi, İst., 1965
14. Karaalioğlu, S.Kemal:Türk Edebi.Tarihi I-II-III-IV.İnkılap Kitabevi, İst.,1981-86
15. Köprülü, M.Fuat: Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Ya., İst., 1985
16. Kocatürk, Vasfi Mahir: Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Ya., Ankara, 1973
17. Levend, Agah Sırrı:Tarih Boyunca Türk Dili, Türk Dil Kurumu Ya., Ankara, 1965
18. Kurdakul, Şükran: Çağdaş Türk Edebiyatı Tarihi, Broy Ya., İst., 1985
19. Özkırımlı, Atilla: Türk edebiyatı Ansiklopedisi, Cem Ya., İst., 1983
20. Doğan, S.(2008).Nizami Gencevi’nin Eserlerinde Eğitim Eksenli Adalet, Devlet ve Hükümdar Öğretisi, Turkish, Turkish Studies, Sayı. 3, No. 7, s. 306-319.

**IDEAL STATE AND JUST HEAD OF STATE IN THE WORKS OF THE
FAMOUS AZERBAIJANI POET NIZAMI GENCEVI
SUMMERY**

Key words: Nizami Gencevi, justice, state, ruler

Nizami Gencevi, whose real name was İlyas was born in Gence, Azerbaijan in 1141, he also died in this city in 1209. As a result of his strong interest in science, art and his knowledge of many languages, he dealt with different scientific fields, (philosophy, literature, astronomy, medicine, geometry, ...) world civilization, basically Greek, Arabic, Persian and also the history of Caucasian public at the same time. Starting from the works of Nizami Gencevi, first of all, I tried to unify the head of state model with justice in my education based report.

Nizami Gencevi points out that the main principle in a society that is awake is the social harmony and justice.

Secondly, I tried to explain justice, by examples and concerning the current aspects again starting from the works of Nizami. Government is in power not to leave the community that it represents to the ferocity of the enemy groups, fighting each other. Its most important mission – the reason of its existance – is to maintain public security and to spread justice.

Thirdly, Nizami, the artist, as if modelling the state by examples, wrote a great refined poem 'Heft-Peyker' in order to suggest that the state is an institution in power to bring justice.

The philosopher and poet Nizami Gencevi expresses justice with these lines shortly, and to the point.

Daxil oldu: 23.05.2025-ci il